БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттингеН

ШЫН

1960 ч. АВГУСТ 30 ВТОРНИК № 203 (4687)

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТЫВА ОБЛАСТЬ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЙ КОМИТЕТТЕРИНИҢ, АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ ОБЛАСТЬ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЙ СОВЕТТЕРИНИҢ ОРГАНЫ

Өртээ 20 көп

Дүжүт ажаап алыышкынының мурнакчыларының дуржулгазын калбаа-биле нептередир!

Каа-Хем районнуң «Октябрь 14 чылы» көдээ ажыл-агый артелиниң баштаар чери болгаш партия организациязы дүжүт ажаап алыышкынының үезинде ажылдың түңнелдерин беш хонуктап үндүрер болгаш ажыл нормазын ажыр күүсеткеннерге 25-тен 150 рубль чедир шаңналды тыпсыр деп шишитпирлээн.

Колхозтуң хову ажылының бригадазының Чедер ховузунда кур черниң дүжүдүн ажаап ап турар звенозунга баштайгы беш хонуктуң түңнелин үндүрген хуралга колхоз баштаар чериниң даргазы эш Ломаев районда болгаш колхозта дүжүт ажаап алыышкынының байдалын чугаалавышаан, кур черде ажыл-ишчилерниң чедишкинниг ажылдап турарын демдеглээн. Ол хуралга беш хонуктуң түңнелинде ажыл нормазын ажыр күүседип турар механизаторларга 25-тен 75 рубль чедир шаңналдарны тывыскан. Шаңнал алганнар болза тарааны кыска хуусаада ажаап ап, күрүне мурнунга алган хүлээлгени чедишкинниг күүседир дээш улам күженишкинниг ажылдаарын боттарынга хүлээнип ап турган.

ЧУРУКТА: *Колхоз даргазы эш Ломаевтиң тракторист эш Изосимовка шаңналды тыпсып турары. Ийи талазында шаңнал ап турар механизаторлар болгаш колхозчулар.*

Фото В. УКОЛОВТУУ.

Культура албан чериниң ажылдакчызы хову турлаанче!

«...Райкүүскомнуң эш Даваа эргелекчилээн культура килдизи Чаа-Хөлдүң культура албан черлерин дүжүт ажаап алыышкынынга таарыштыр эде тургуспаан, район төвүнде Культура бажыңындан агиткультбригаданы организастаар дээш дыка үр үениң дургузунда ооң киржикчилерин чыыллырып шыдавайн турган. Терезинде болгаш Шанчыла ажыл-ишчилерге чоокта чаа кинону көргүскен деп эш Даваа мегелеп турган. А херек кырында ынчан киномеханиктери тайгага тооруктап, каттап чорааннар....»

К. ХЕРТЕК.

Бо болза эш Хертектиң редакцияга чагаазындан алган каш одуруглар-дыр. Ол талазы-биле бүдүн районнуң көдээ клубтарында, библиотекаларында база ооң дээредевес. Чижээ, Ак-Туругда эш Жукова эргелекчилээн, области сураглыг турган көдээ библиотека белин ам септелгеде турарындан база-ла эки ажылдавайн турар.

Ынчаарга амгы үе — дүжүт ажаап алыышкыны мал чемнериниң белеткели-биле капсырлашкан чугула ажыл-агый, политиктиг кампаниялардың ең харыысалгалыг хайныышкынныг үези болгай. Шак мындыг үеде культура-чырыдыышкын албан черлери мындыг хевирлиг туруп болур бе, а олар чүге чоокта чаа-ла районнуң болгаш областың уран чүүл көрүүделеринге диңмиреп туржук, ам чүге шыпшыңбарганыл? Кижи бодааргa бо айтырыглар Чаа-Хөлдүң партия райкомунуң эш Хунайоол эргелекчилээн агитация болгаш пропаганда килдизин, райкүүскомнуң эш Даваа эргелекчилээн культура килдизин амгы үеде дувуретки дегдир. Ынчалзажок ында ындыг байдал амдыгаа чедир тургустунмаанын үстүнде чагаада одуруглар херечилеп турар-дыр. Ол ышкаш Таңды, Улуг-Хем, Бай-Тайга болгаш өске-даа районнарда тараажыларның ортузунда культура-массалыг ажыллар ооң дээредевес болгаш чамдык черлерде көдээ клубтар, библиотекалар, автоклубтар, кызыл өглер боттарының ажылын олче угландырбаан. Таңды районнуң «Межегей» совхозта, Бай-Тайганың «Тиилелге», Сталин аттыг колхозтарда көдээ клубтарда байдал чогум-на ынчаар тургустунган.

Ооң-биле кады чамдык районнарның Культура бажыңнарының организастааны агиткультбригадалары доктаамал ажылдавас болгаш ооң составын бо чугула ажылды кылып шыдавас, төлеп чок кижилер-биле долдуруп турар таварылгалар бар. Чижээ, Улуг-Хем районнуң Шагаан-Арыгда Культура бажыңының эш Сат Очурга баштаткан агиткультбригадазының чамдык киржикчилери «Улуг-Хөл» колхозка келгеш арагалап, шош-содаа кылып турган дээрзиниң дугайында медээ редакцияга келген. Шак ындыг агиткультбригададан кандыг эки түүлду маңнарыл ынчаш? Ол ышкаш Таңдының Бай-Хаакта Культура бажыңының агиткультбригадазы сиген кезип эгелеп турда кезек шимээргөөш, а кажан район тараа ажаап алыышкынынче массалыы-биле кирипкен үеде ажылын соксаткаш, ону шынзыктырар хөй чылдагааннар дилеп туруп берген.

Чаа дүжүттү ыска хуусаада чидириг чокка ажаап алыры, күрүнеге тараа садарының темпизин дургедедири — чүгле механизаторларның, хову турлагларында ажыл-ишчилериң хөрөө өвес, ол дээрге бүгү улустуң хөрөө болур. СЭКП обкомунуң бюрозунуң «Дүжүт ажаап алыышкынының чоруп турарының дугайында» докладында ең харыысалгалыг үе—дүжүт ажаап алыышкыны болгаш мал чемнериң белеткээри — бо ийи

Москва. Чоннуң бот-тывынгыр уран чүүл кылыгларының Бүгү-россия делгелгезинде улусчу уран шевер мастерлериниң янзы-бүрү темалыг, эң эки ажылдары делгеттинген. Ында уран шевер мастерлериниң мяштан чазап, даштан чонуп, металлдан шуктуп кылган ажылдары бар. Ол ышкаш янзы-бүрү даарап, аргып кылган чүүлдер болгаш оон-даа өске кылыглар бар.

Чурукта: уран-шевер чазаныкчы И. В. Стуловтуң кылган ажылы В. И. Ленининиң скульптуразы.

Фото Е. Кассиниии. СЭТА-ның фотохрониказы.

Өртемчей делгеминче ужудуушкун

Чеди-Хөлге болган чугаалар

Чап-чаа келген солуннарны болгаш журналдарны почтачы кыс хову-турлаанның столоваязынга келгеш, стол кырынче тө каапкан. Сигенни кескен, сарааттаан, бөлген кижилернің турлагже кээп турган үези ол чүве.

Хоочун тракторист Георгий Александрович Чихачев «Тувинская Правда» солунну чада туткаш, өөрүнге дыңналдыр номчуй берген. Октаргайның делгеминче аар дензилиг ийиги совет корабль-спутникти салып үндүргенин база оон пассажирлериниң черже кадык чаагай ээп келгенин номчуй шаапты. Кижи бүрүзү эш Чихачевту долганы берген.

Комсомолчу Чалзап Кан-оол ол чүүлдү дыңнаан дораан-на: « Совет күрүне шыдаар болдур ийин!» Ам база бир тиилелге бистии болган-дыр— дей-дир.

— Эртем хөгжүлдезиниң талазы-биле Американың Каттышкан Штаттарын шуут-ла ашкан-дыр бис—деп, бир чугаа дыңналды.

— Ам ындыг корабльдерге кижиниң ужуп чоруур үези ырак эвес боор, мен-не хаптар боор мен—деп, Сергей Пиченов өөрүшкүлүг баштактанды.

Ол аразында № 2 сиген бригадазының бригадири коммунист эш Рыженков келди, база-ла оолдарның хөглүг, өөрүшкүлүг чугаазынче сагыш сала берди. Чүвениң ужурун дораан билип каапкан...

— Социалистиг тургузугнуң капиталистиг тургузугдан артык чоруу бо-ла болгай. Бистиң чуртувуста эртем, экономика хөгжүлдези чүгле хүн бүрүде эвес, харын шак, минута бүрүзүнде бурунгаарлап турар. Төрээн чуртувустуң күчүзүн күш-ажыл-биле быжыглаар хүлээлгелиг бис—деп, ол түнеп чугаалады.

— Каш минута иштинде чыглы каапталынар. Бөгүниң ажылының түңнелин чугаалажып алыылынар! —дээш, «блокнодун» карманындан ушта тыртып келди оң.

— Бригада белеткезе чогуур 600 тонна сигенин 680 тонна кыдыр күүсеткен-дир. Ынчаарга база бир 80 тоннаны пландан ажыр белеткээр деп санал бар...

— Ол-даа шын-дыр!—деп хөглүг, чаңгыс аай үннер чирт дүштү.

— Эш Чалзап даарта хүнден эгелээш кызыл-тас кезер силер, эртенги шактан-на киривит!—деп ында демги-ле аныяк оолче көргеш чугаалады.

Коммунист эш Рыженковка баштаткан сигенчилер бригадазы шак ынчаар организастыг ажылдап турар. Мындыг найыралдыг коллективке чижек-норма чиик-даа болбайн канчаар.

И. КЕЛИК-СЕНГИ.

Таңды районнуң «Кызыл партизан» совхозу.

Октаргайның ханызынче

Чаа космиктиг корабльди салып үндүрген дугайында медээ чурттуң чөөн талазында аныяк эртем төвү— ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырынга аажок улуг көдүрлүүшкүн-биле уткуп алдынган. Эртем ажылдакчыларының болгаш эртем хоорайжыгажының тудугжуларының хөй муң кижилиг коллективи чаа космиктиг корабльге адыш часкап байырлап турган. Сибирь салбырының даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Т. Ф. Горбачевтуң чугаалааны болза:

— Чаа космиктиг корабльди салып үндүрген чорук космосту шингээдип алырының эң чугула соруглаларын шиитпирлээринге совет эртемниң үзүктел чок депшилгезин бүгү делегейге көргүскен. Совет космиктиг ракеталарның болгаш корабльдериң ужудуушкуннарының ачызында Октаргай дугайында биліглериң горизонтузу хемчээл чокка калбарган. Өртемчейниң ханызынче кижинин сиңнигип кирери ол төөгүлүг өй чоокшулап келген деп чүве ам улам-на тодаргайы-биле билдинип турар-дыр.

Сибирьниң эртемденнери бистиң бүгү улузувус-биле бир дөмей тайбыңның, өзулуг чогаадыкчы күш-ажылдың ол чедишкиннеринге чоргаарланып турар.

Мал чемнери белеткээр планны ыяавыла күүседир

☆ ☆ ☆

Кандыг-даа арганы хереглеп тургаш...

Ниитиниң малынга бөдүүн болгаш шыктыг чемнерни белеткээриниң ажылы Сүт-Хөл районнуң «Ишкин» колхозунда үргүлчүлеп турар. Мал чемнери белеткээриниң планын чоокку хуусаада ажыр күүседир дээш колхозчулар бүгү аргаларны хереглеп, күженнишкинниг ажылдап турар.

Артель август 22-ге чедир 1500 тонна сигенни бөлүп, 170 сараат кыдыр тургускан. Ол болза, сиген белеткээр планның 40 хуузу күүсеттингени ол, 630 ажыг тонна силос салдынган болгаш 34 муң боодал будук-бүрү чемнер белеткеттинген.

Ондар Сүүр-оолдуң звенозу ам 64 тонна сигенни белеткээн. Монгуш Дондуктуң удурткан ногаажылар звенозу 80 тонна сигенни, 1500 боодал будук-бүрү чемни белеткээн. Сиген кезер машина кошкан «ДТ-24» тракторнуң башкарыкчызы М. Соскур-оол, машинист О. Оолак чемнер белеткээринге кончуг идепкейлиг ажылдаан. Соскур-оолдуң агрегады ам көк-сула кезилдезинче кирген, хүнде-ле 10—12 гектар суланы кезип, нормазын 200 хуу күүседип турар.

Ындыг-даа болза, мал чемнери белеткээр ажыл улуг озалдаашкын-биле чоруп турарын шыңгыы демдеглээр ужурлуг. 240 ажыг кижи составтыг 18 звено, 105 ажыл аттары, тракторнуң сиген кезер 2, аттың бир машиналары, 143 хол кадыыры өске-даа чепсек-херекселдер болгаш кижи күжү бар хирезинде, ажылдың темпизи кончуг ооҗум болгаш оон бүдүрүкчүлүү куду деңнелде. Хой фермазы (эргелекчизи эш Мурзууна) 500 тонна сиген, 100 тонна силос, 40.000 боодал будук-бүрү чем белеткээр онаалдазы канчанмаан-даа.

Хойжуларны мал чемнериниң белеткелинче кошкак организастаан. Оон хараазы-биле олар чүгле 159 тонна сигенни, 3000 боодал будук-бүрү чемни белеткээн, а силосту чаңгыс килограммны-даа салбаан. Колхозчуларның күш-ажылын эки организастап, оон бүдүрүкчүлүүн бедидип, база кандыг-даа арганы хереглеп тургаш, мал чемнери белеткээриниң планын ажыр күүседири бо үеде шыңгыы негеттинип турар.

М. СЕВЕН.

Совет улус октаргайже орукту салып турар

ТБИЛИСИ. (СЭТА). Ийиги космиктиг корабльди салып үндүрген дугайты медээни Грузияның ажылчы чоннары бодунуң улуг Төрээн чурту дээш, төрээн Коммунистиг партия дээш улуг өөрүшкү болгаш чоргаарал-биле уткуп алганнар.

— Октаргайның чажыдынче сиңнигип кирер дугайында кижиниң чүс-чүс чылдардагы бодалы, ол дидим бодал боттанып турар. Бистиң эртемденнеривистиң чаа тиилелге бүрүзү — Октаргайны чаалап алырының ханызы-биле бодап кылдынган планының хереченлели, оон чайыннанчак күүселдези болур. Ийиги космиктиг корабльди салып үндүрген чорук — бүгү делегейге тайбың болгаш депшилге дээш Совет Эвилелиниң хажык чок чүткүлүнүң, чаа тодаргай хереченлели болур деп, СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга Грузин ССР-ниң Эртемнер академиязының академиги Абатуманың астро-физиктиг обсерваториязының директору, профессор Е. Харадзе чугаалаан.

ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Хорава бодунуң бодалын илергейлевишаан, мынча деп чугаалаан:

— Ыраккы хоозун чугаа болуп турган бодал ам боттуг чүүл апарган. Совет корабль-эдеринчини салып үндүрген чорук бистиң эртемивистиң эң бедик деңнелдиниң дугайын тодаргай көргүскен. Совет эртемденнер, инженерлер, ажылчынар космосту шингээдип алырынга шүглүкчүлер болуп шылгараан чорукту бодап көөрге дыка-ла өөрүнчүг-дүр.

Кырганнарның үлегери

Таңды районнуң «Совет Россия» колхозунуң сиген шөлдеринде мал чеминиң белеткели түлүктеп турар.

Лазарь Кузнецовтуң удуртканы механизастаттынган бригада бо хүннерге чедир 5000 центнер сигенни сарааттап, 700 тонна силосту салганнар. Ол ышкаш Каскалда сүт-бараан фермазының ажылчыннары 2000 ажыг центнер сигенни, Артыы-Хзун деп черде сигенчи бригада 2000 центнер сигенни сарааттааннар.

Колхозчулар Мыдырыкпай, Санчат, Суалдум, школачылар Камал Хуурак, тракторнуң сиген кезер машиндазының машинистери Негей, Сюрюн олар хүн нормазын 140 хуу чедир күүседип турарлар. Ол ышкаш Ада-чурттуң дайынының инвалиди Е. Рогалев баштаан кырганнар болгаш инвалидтер звенозу сөөлгү үш хүннерде 30 тонна ажыг сигенни сарааттааннар. Мал чеминиң белеткели хайныышкыннары-биле үргүлчүлеп турар.

С. СЮРЮН.

Хойжуие

Ажыл шагының соонда Ленин кудумчузу таварааш, чаныр бар чорумда, танывазым хөрээжен кижи менче уткуй кылаштап келгеш, көдээ ажыл-агый техникумунуң бажының айтырып, ында өөрүм бар чүве диди.

— Силерни мен орук уу-биле техникумга чедире берейн—дээш, кады базыптым.

Хаваанда ханы сыгыларны көөрге, эльзэн улгадып, бежен хар ажа берген шинчилиг, ынчалзадаа оон хүнге кара-хүрец кылдыр додуккан арын-шырайын, сергек кара карактарын көөрге, ам-даа аныяксыг шинчилиин бадыткап турар мындыг болду.

— Кайда силер, угбам?—деп айтырдым.

—Тес-Хем районнуң «Чодураа» колхозунда мен. Областың хөрээженнериниң үшкү Бүгүтыва хуралында келдим.

Оон черле чазык-чаагай, чугаакыры кайгамчык. Бодунуң бодап, көрүп чораан чүүлдерин тө каап-ла чор:

— Кызыл хоорай-даа чаращла-дыр. Бо туттунуп турар 3—4 каатташ даш бажыннарны мен черле магадап ханмас-тыр мен. Дыкала уран-шевер кижилер, улуг күш мынчалдыр кылган аа! Мен мацаа үргүлчү-ле кээп турбас кижи-дир мен, ийи-чаңгыс келиримге, бо хоорай улам-на сайырап, өскерли берген болур-дур. Харын-даа кижи аза бээрийне дээш, ылавылап айтырып чоруурдур мен.

— Колхозта кандыг ажыл кылыш турар силер?—деп, оон чугаазының аразында айтырдым.

— Хой кадарып турар мен. Бо ажылга 9 чыл ажа бердивис.

— Хойжу ажылыңарның дугайын чугаалап көрүнерем — деп, Матпак Конгуловнадан диледим.

1951 чылда 239 баш анайлар кадарып эгелеливис. Ону бир чыл болгаш колхозтуң күрүнеге эзт планынга дужаадывыс. Оон соонда ирт кадардывыс. Оларны база-ла хүр чыл ажыргаш, эзт планынга берген бис. Оон соонда колхоз баштаар чери 430 баш төрүүр улуг хой кадартып каан. Оларны бөгүнге дээр кадарып, ажаап чоруурувус ол. Кандыг-даа мал ажылын белен деп чүү дээр боор, дыка-ла харысалгалыг ажыл. Чүгле карак кызыл ажылдаарындан-на хамааржыр. Хой кадарып ажылдаш, ону менди өстүрүп келдивис. Чамдык эш-өөрнүң кадарган малы кыжын чудап, янзы-бүрү аарыглардан аарый-даа бээр-ледир. Ол ам чүнү көргүзүп турарыл дээрге, оларның кажаа-хораазы соок, чемгерер сигени үсту бээринден боор-дур. Ындыгдаа болза, кол-ла чүве, хой малды чылдың дөрт үезинде оларын таарыштыр кадарарында. Кижи оларның-биле үргүлчү ажылдап чоруурга, оларның амыдыралын беш салаа дег билир апаар-дыр. Бистиң кыштагда кажааларывыс чылыг болгаш делгем. Оон иштин чазын-на коптарып, аңаа төгер өдекти бөлүп, хоювуска кызын чиртир сигенни чылдың-на четчир хемчээлдиг белеткеп ап турар бис. Ынчангаш хоювус чылдың-на хүр ажар. База бодувуска алган хүлээлгеливисти чыл бүрү ажыр күүседип келдивис. Эрткен, 1959 чылда, 409 төрүүр хойдан 413 хураганны менди камгалап алдывыс. Бо чылын үс төрүүр хойдан 120 хураганны болгаш хой бүрүзүнден 2 кг дукту кыргып алыр деп хүлээнген бис. 1960 чылдың баштайгы чартыында төрүттүнген бүгү хураганнарны менди доруктуруп, өстүрүп алган бис. Ынчаарга хоювус ам-даа оолдаар. Алган хүлээлгевис ажыр күүсединнер дээрзинге бүзүрээр мен.

Чооду Матпак Конгуловна чүгле бодунун онаашкан ажылынга кызымак бооп келген эвес, харын 5 ургларны төлептиг кижилер кылдыр кижизидип азырап каан. Оон улуг оглу Николай Күнчүн Кызылдың башкы институдун дооскаш, Тес-Хемниң Самагалдай ортумак школазының директорунда ажылдап турар. А оон бичези Юрий Аранчын төөгү эртемнериниң кандидады бооп, Тываның эртем шинчилел институдунда ажылдап турар. Оон өскелери колхоз бүдүрүлгезинде эки ажылдап турарлар. Ургларының эн-не хеймери Клара бо чылын 4-кү классты шупту «5» демдектер-биле дооскан.

— Ие көрбээнин кызы көөр, ада көрбээнин оглу көөр—деп чүве ол-дур ийин. Мен бодум дээрге, кандыг-даа эртем-билиг чок, кара күш-биле ажылдап чоруур кадай-ла болгай мен. А мээн ургларым Совет чазактың, Коммунистиг партиянның ачызында эртем-билиг-даа өөренип, чоннуң чаагай ажыл-хөрээ—коммунизм тургузуушкунунга боттарының улуг-хуузун киирип турарынга өөрүп чоруур-дур мен — деп, Матпак Конгуловна ургларының дугайында улуг өөрүшкү-биле чугаалады.

О. ХОВЕҢМЕЙ.

Будук-бүрү чыылдазы

Барыын-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң К. Серинге баштаткан 30 кижи составтыг будук-бүрү белеткээр звенозу эки ажылдап турар. Звенонуң кежигүннериниң хөй кезии—7—8 класстарның өөренікчилери. Ол өөреникчилер колхозтуң күкурузазының чайгы ажаалдазын чорудуп, күш фермазынга ажылдап, бүдүрүлге практиказын эрттиргеннер.

Ол звено баштайгы хүннерде 23 муң кезек боодалларны (30 тонна хире) тал, терек будуктарындан баглааш, хөлегеге кадырып белеткээннер. Комсомолчулар Кара-оол, Камындаан, Борбакай, Арат-оол олар хүнде 300—650 кг чедир боодалларны баглап, мурнакчылар болуп турарлар.

О. ӨКТЕК-ООЛ.

Яслиге негелде улуг

«Кызыл партизан» совхозтуң суурунда Чагытай кудумчуның чурттакчы хөрээженнери совхоз бүдүрүлгезинге улам-на калбаа-биле киржирин күзеп турарлар. Ындыг болза-даа, оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдал тургустунмаан, дыка хөй иелер ургларын яслиге тургузар аргазы чок болуп келген.

Кызыл партизан кудумчуда 30 орунныг ясли бар-даа болза, ында ургларның саны 40 ажа берген. Оон-биле кады Чагытай кудумчу бо яслиден 2 километр ажыг ырак болган ужурунда иелер анаа ургларын чедирип шыдавайн турарлар.

Ылаңгыя совхоз хоюнуң күскү агарлаашкыны эгелээн амгы үеде ол чугула ажылда чүгле улгады берген назылыг хөрээженнер азы алзади ургларын эдерткен иелер барып киржин турар. Кыргылданың пунктузунда ургларга хүндүс хөй-биле чыглып алган ойнаан тургулаар.

Чагытай кудумчуга яслини ажыдар дугайында айтырыгны совхозтуң дирекциязынга болгаш ында партия, профэвилел организацияларынга ажылчының хөрээженнер шагда-ла тургускан. Ында белен бажың база бар. Ындыг турда-ла, аңаа яслини ажыдары амдыгаа чедир саадап келген.

Бо айтырыг талазы-биле боттарының дилээн хөрээженнер СЭКП Таңды райкомунга база киргеннер. Ындыг болза-даа райкомнуң секретары эш Ирма ону ханызы-биле өөренип көрбейн, Чагытай кудумчуның чурттакчыларының санал-оналын албайн тургаш, ук дилегни хөрекке албааны хараадаңчыг.

Ургларга—ол дээрге бистиң аас-кежиивис, келир үениң тургузукчулары. Оларны культурлуг кижизидеринче база иелерни ниитиниң күш-ажылынга хандыкшыдарынче угланган боттуг саналдарны чамдык удурукчуларның талазындан мынчаар сонгаарладыр чорукту шын эвес деп демеглезе чогуур.

Ниитиниң бүдүрүлгезиниң адырларынга хөрээженнериң калбак киржилгезин хандырар хемчегларны дарый алырын совхозтуң дирекциязындан ажылчынлар негеп турар.

Г. МОНГУШ.

ХЕРЭЭЖЕННЕР—УЛУГ КҮШ

Бай-Тайга районнуң ажылчы чоннары күрүнеге эзт болгаш дүк белеткээр талазы-биле алган хүлээлгелерин чартык чылда ыракта ажыр күүседтер. Эрткен чылдың ол үеэнден эзтти—33,4 хуу, дүктү—40,5 хуу болгаш сүтү 62,2 хуу хөйну саткан.

Мал ажылының продуктуларын бүдүрерин көвүдедиринге ылаңгыя колхозчу хөрээженнериң улуг күш болуп, мурнакчы киржип турарын демеглевейн барып болбас. Районнуң колхозтарында күш-ажыл кылып шыдаар бүгү кижиниң 53 хуузу хөрээженнер. Олардан чүгле мал ажылында безин 435 кижи бар.

Артель бүдүрүлгезинде болгаш культураның адырларында хөрээженнер киришпейн турар ындыг ажыл участогу бисте чок. Чижээ, хову ажылында 196, тудуг бригадазында — 416 кижи бар. Ол ышкаш районнуң эмнелге ажылдакчыларының 75 хуузу, башкыларының 60 хуузу хөрээженнер болуп турар.

Хөрээжен чоннуң иштинде онаашкан ажылынга ак-сеткилдиг, чеди чыл планын хуусаа бетинде күүседири дээш идепкейлиг ажылдап турарларның саны өскен. Районнуң малчыннары Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Уруле Канданның үлегерин, чуртта мурнакчы дуржулганы калбаа-биле ажыглап турар.

Районда сураглыг хойжу Ооржак Бөлаштай бо чылын төрээн 260 боюнда 273 хураганнарны бүрүн доруктуруп алган, ам ийиги оолдаашкынны манап турар. Сталин аттыг колхозта эш Сарыг-Тараа, «Мурнакчы» колхозта Катылмаа ышкаш көргүзүглери бедик, өскелерге үлегерлиг саанчылар хөй. Хаваа ажылында тос чыл болган С. Белек (Сталин аттыг колхозта) эрткен чылын төрээн 9 хаваннарының бирээзинден-не 16 хаван оолдарын алган, а бо чылын төрүүр хаван бүрүзүнге онааштыр 17 хаван оолдарын менди доруктуруп турар.

Бичии ургларның кижизидикчилериде, тудугнуң бызанчыларында болгаш печка мастерлериде, башкыларда болгаш эмчилерде, культура фронтузунуң ажылдакчыларында үлегерлиг, хөйнуң хүндүткелинде ак-сеткилдиг ажылдап турар хөрээженнер бар. Моон-биле кады бистиң ажылывыста улуг четпестерни оюп эртип база болбас.

Ынчалза-даа хөрээженнериниң иштинден эрткен чылын 576 кижи күшхүнүнүң минимумун чедир күүсеттээн, а 167 кижи артель бүдүрүлгезиниң кандыг-даа ажылынга киришпээн болган. Чамдык колхозтарда хөрээженнериниң 25 хире хуузу күшхүннүң минимумун күүсетпейн турарының бир кол чылдаганы ында ургулуг иелериниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдың четпезинде.

Ындыг четпестерни чайладып хөрээжен чонну ажыл-агый, культура тургузуушкунунга идепкейлиг киириштирер, оларның ортузунга кижизидилге массалыг ажылды партия эге организациялары боттуг удуртур ужурлуг. Чаагайжыдылганың хөрээнге, культурлуг чуртталгага болгаш ажыл-агыйга үлегерлиг, хөй-ниитичи хөрээженнериң дуржулганын калбартыры чугула.

А. НОРЖУҢ.

Төрээн чуртка хөй дүктү бээр дээш

КӨК-ЧЫРАА. Улуг-Хем районнуң Ленин аттыг колхозунуң хойларының агар дүгүнүң кыргылдазы август 17-де эгелээн. Хойларны 12 хачылыг электри агрегады, 8 хол хачылыг кижилер кыргып турар.

Төрээн чуртка эки шынарлыг, хөй дүктү бээр дээш социалистиг чарыш эгелээн. Баштайгы ийи хүнде 300 баш хой кыргыттынган болгаш ниитизи-биле 140 кг дүк кыргып алдынган.

Электри хачыда ажылдап турар Ховалыг Машпак-оол хүнде 40 хойну кыргып, мурнакчы болган. Хол хачызында эштер Маннаа, Бичекей база-ла шалыпчы ажылдаанар.

Ынчалза-даа четпестер база бар. Электри агрегаттың хачылары үрелик болгулаан. Инженер-механик Анатолий Ким болгаш колхоз даргазы агрегатты четче ажылдадыр талазы-биле хемчег алыры чугула.

Н. МАЙГЫН-ООЛ.

* * *

КӨК-ДАШ. Эрзин районнуң «Чаа орук» колхозунуң күрүнеге саткан 1414 баш хойларын район төвүнүң ажылчын, албан-хаакчылары кыргаан, хой бүрүзүнден барык-ла чартык килограмм агарны алган болгаш колхоз оон улуг орулгалыг болган.

К. ӨЛЗЕЙ.

Күскү агарлаашкын

Улуг-Хем районнуң «Чодураа» колхозунда хойнуң күскү агарлаашкыны чоруп турар. Колхоз төвүнде тургускан 12 хачылыг электри агрегадында 15 кижи ажылдап турар. Кыргыкчылар хойжу Х. Ламанын 450 ирттерин 2 хүнде кыргып, ирт бүрүзүнден-не 550 грамм агар дүктү алганнар. Ол ирттерни күрүнеге дужаары-биле районнуң белеткелдер конторазынче сүрүп чоруткан.

Хойнуң күскү агарлаашкыны Хендергеде база чоруп турар. Колхозта хөрээженнер төвүлелиниң даргазы Д. Макпы-оол баштаан хөрээженнер звенозу эки ажылдап турар.

Д. ЧАМЗЫРЫҢ.

Шагаан-Арыг үлетпүр комбинадында мебель цехинде бригадир Григорий Рехтин болза, алдыгы разрядтың шевергин чазаныкчызы. Ол бодунун ажылынга дуржулгалыг, ынчангаш чазаныгга мергежилин бригаданын кежигүннеринге күзелдии-биле дамчыдып берип турар.

Чурукта: эш Г. Рехтиниң шкаф рамазын эптеп турары.

Фото А. БЕГЗИНИИ.

ТЫВА ОБЛАСТЫҢ ЧОГААЛЧЫЛАРЫНЫҢ БӨГҮН БОЛУР ХУРАЛЫНГА ХОЛБАШТЫР

Амыдырал—чогаадылганың үнер дөзү

...«Чечен-чогаалдың, театрның, кинонуң, музыканың, скульптураның болгаш чурумалдың ажылдакчылары боттарының чогаалдарының идейлиг уран деңнелин улам бедик кедүрер, ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезиниң херээнге, коммунистиг моральдың принципторин суртаалдаарынга, хөй националдыг социалистиг культураны хөгжүдеринге, эки эстетиктиг чаңчылдарның хевирлеттинеринге партияның болгаш күрүненің моон соңгаар-даа идепкейлиг дузалакчылары болур хүлээлгелиг».

(Н. С. Хрущев).

Тыва чогаалчыларның чыыжынга

Тыва чогаалчыларның отчёт-соңгулдалыг хуралы болгандан бээр ам таптыг-ла ийи чыл бооп турар. Оон бөөр улуг эвес хуусаа эрткен. Тыва чечен чогаалга бо чылдарның оваа үүлдери болза, бистің чогаалчыларывыс мурнунда чылдарга бодаарга, чамдык чогаадыкчы ажылдарны бүдүргени болур. Номнарның саны-даа көвүдеп, хемчээли-даа черле шоу, хөрүг бооп турар. «Улуг-Хем» деп альманахтың дөрт үнгениниң аңгыда, областың ном үндүрер чери авторларның элээн хөй номнарын парлап үндүрген.

Чижээ, Салчак Токаның «Араттың сөзү» деп номунуң бир, ийи кезектерин каткаш, орус дыл кырынга үндүрген. Степан Сарыг-оолдуң «Байлак чуртум», Сергей Пюрбюнүң «Чурталганың аянныры», Олег Саган-оолдуң «Чогаалдарын», Салим Сүрүн-оолдуң «Рассказтары болгаш очерктери», Монгуш Кенин-Лопсанның «Мен — Октябрьның оглу мен», Кызыл-Эник Кудажының «Баштайғы базым», Николай Сердобовтуң «Добро и зло», Олег Сувакпиттің «Бичии өөнүктерге», Куулар Аракчааның «Кажар сыын», чыындылар: «Аът четкен сыын», «Шоодуг болгаш дузаашкын», «Ырлажылы». Бүдүрүлгеде альманахтың ийи депериниң аңгыда, Салчак Тамбаның шулүктериниң чыындызы, Михаил Пахомовтуң «Таңды эдээнде» деп тоожузу болгаш Сергей Пюрбюнүң, Степан Сарыг-оолдуң уругларга чогаалдарының дептержигештери белеткеттинген, удавас чырыкче үнер.

Шаандагы тыва улустуң кадыгберге чурталгазының болгаш демиселиниң дугайында чугаалап турар, тыва бирги улуг проза чогаал «Араттың сөзү» деп тоожуну үргүлүлеп турар чогаадылгалыг улуг ажыл-биле чергелештир, Салчак Тока совет Тывада чеди чылдың оваалгаларын күүседип турар кижилериң дугайында чамдык очерктер бижээн. Оларның иштинден «Чедиг алган аас-кежик», «Улуг чаартылга» деп чогаалдарны киирип болур.

Бисте салымныг чогаалчыларның бирээзи Степан Сарыг-оолдуң «Байлак чуртум» деп номунуң ады утказынга дүгжүп, ол номну номчукчулар сонуургап турар. Ол дээрге чогаалчының шилиндек чыындызы болган, ында проза-даа, шулук-даа чогаалдары кирген. Маңаа авторнуң «Улуг-Хемниң» он ийи дугаарынга парлаттынган, феодалдыг Тываның үезинде чуртталган чораан өскүс оолдуң берге амыдыралын чугаалап турар «Ангыр-оолдуң сактыышкыннары» деп тоожузунга доктаавайн, чогаалчының «Буянныг ие» деп очеригинин дугайын чугаалап көрээли. Ында автор бөдүүн тыва уруг Октябрь революциязының ачызында хүндүлүг алдарлыг эмчи ажылдакчызы апарганын чугаалап турар.

Чогаалчы Сергей Пюрбю бодунуң шулүктериниң чыындызын «Чурталганың аялгазы» деп адаан. Оон ужуру бистің чуртталгавыстың тыныжын эки бодап турары болур.

Чыындыны аңгы-аңгы чылдарда бижээн шулүктерден тургускан. Оон кол утказы амгы үениң амыдыралынче угланган. Барык-ла шупту шулүктер совет Тываның кижилеринге, оларның күш-ажылынга, өөрүшкүүнге тураскаатган.

«Улуг-Хем» деп альманахтың үнген дугаарларынга парлаттынган чогаалдарның тема талазы-биле утказын алырга, оларга элээн хөй чогаалдарны амгы темаларга бижээн. Оларның бирээзинде Юрий Кюнзегештің «Ужудуушкун»— деп орук демдеглелин парлаан. Кызылдың аэропортундан «Үш-Белдир» аржаанынче ужар деп турган кижилерни дамчыштыр Тыва областың алдарлыг кижилерин ажылчын Хурекпенден саанчы Бичии-уругга чедир, инженер Доржудан ужудукчу Чимитке чедир, артемден Кызыл-оолдан анчы Мырлага чедир мактап, мөгадап чугаалап турар.

«Совет кижилериниң холдары» деп бодунуң шулүүнге Б. Хөвенцей совет кижилериниң ажылчы холдарыбиле кайгамчык үүлелер бүдүрүп турар, атомнуң дузазы-биле олар айга удавас чеде бөөрлер деп бижип турар. «Ай-биле чугаалажыышкын» деп шулүүнге В. Эренчин база-ла ынчаар бижип турар. Бистің шулүкчүлеривис С. Тамба, М. Кенин-Лопсан, Т. Кызыл-оол, А. Даржаа, М. Өлчей-оол, С. Молдурга, Е. Танова, О. Бичеоол болгаш тыва улустың культуразынга, чечен чогаалының хөгжүдези-биле кады өзүп орар өске-даа авторларывыс, шулүкчүлеривис бижип турар.

Тывада чурттап турар болгаш чечен чогаал тургузып турар орус авторларның чогаадылгалыг ажылдарын база демдеглээри чугула. Олар боттарының чогаалдарынга орус, тыва улустарының найыралын көргүзүп, Совет Тываның ажыл-ишчилериниң амыдыралын кичээнгейлиг өөренип, бижип турарлар. Олар кымнарыл диде, Михаил Пахомов, Владимир Ермолаев, Николай Сердобов, Светлана Козлова, Анатолий Емельянов, Петр Босенко болгаш өске-даа бистің эштеривис болур-дур.

Оон-биле чергелештир тыва чогаалчыларның чогаадылгаларының четпес талаларын база айтыр апаар. Ол болза, теманың кызыызы, үүрмээ бооп турар. Бисте кадарчылар, саанчылар, трактористер дугайында рассказтар, очерктер, шулүктер барла харын. Ол ышкаш культураның, уран үүлдүң, улус өөредилгезиниң, кадык камгалалының кижилериниң дугайында чамдык очерктер, шулүктер бижиттинген-даа болза, ажылагыйның оон өске адырларында ажылдап турар совет кижилер дугайында чугаалдар бижиир дээн ораладжыышкыннар ховар.

Мындыг байдалды аныяк үлетпүрнүң адырларындан көрүп болур бис. Тыва үлетпүр шапкын хөгжүүрүнүң бүдүүзүнде турар болгай. Заводтар, чурт үлетпүрүнүң бүдүрүлгелери, хөмүр даш шахталары ажылдап, үлетпүрнүң улуг тудуглары тургустунуп турар. «Тывакобальт», «Тыва даг-дүгү» бүдүрүлгелериндe ажылчын күштери, чаа техника мөөнеттингей, ажылчын коллективтер, коммунистиг күш-ажыл бригадалары, янзы-бүрү мергежилдерлиг, ажы-чанналыг, амыдырал оруктарлыг кижилер ажылдап, бүдүрүлге планнарын ажыр күүседип, улуг чуртталга-биле, бедик күзелбиле чуртаан турар. Оларның дугайында чугаалчыларга бижиир үүлдер дыка хөй. Ындыг турбуже, үлетпүрнүң кижилериниң дугайында чечен улуг чогаалдар чок бооп турар.

Хруглларга чаптанчыг солун номнар бижип берген дээш бичии номчукчулар бистің чогаалчыларны ам дээрезинде четтирдивис деп шыдавас. Үүге дээрге, ындыг номнар чогаатынмаан. Бо талазы-биле чогаалчылар эвилелиниң Тыва салбыры багай ажылдаанын миннип чугаалаар апаар.

Тыва чогаалдың өске четпези чогаалчылар чогаалдарын мергежилдиг, чечени-биле бижип шыдавайн турары болур.

Бо айтырыг эң чугула. Мергежил дугайында чогаалчы Леонид Соболев мынча деп турар: «Совет чогаалчының мергежили дээрге— шаг-үени чидии-биле эскерериниң, бедик мергежил-биле кылып билириниң, амыдыралды угаарының, делегейни коммунистиг ёзу-биле көөрүүнүң, салым-талантының шупту хан-дамырлажып быжыг каңнаттынганы болур».

Бисте чогаалчыларның чогаадылга ажылдарында четпестер: кижилериниң ажы-чаны четче үнмейн даары, дыл-домаа чевен болу бээри үүгле аныяк чогаалчыларда бар эвес. Оларны үүгле С. Сүрүн-оолдун, О.Сувакпиттің, С. Тамбаның болгаш өске-даа шулүкчүлериниң чогаалдарындан көрүп болур эвес, оларны харын бистің С. Сарыг-оол, С. Пюрбю, Ю. Кюнзегеш чижектиг сураглыг чогаалчыларывыстың чамдык чогаалдарындан безин көрүп болур.

«Улуг-Хем» деп альманахтың, «Эртем демдеглелдериниң» болгаш область солуннарының арыннарында чогаалчыларның болгаш шулүкчүлериниң номнарының дугайында, чогаалчыларның дугайында үүлдер, негелдеер үнгүлээн. Оларның авторлары — А. Калзан, Д. Куулар, М. Изынеева, А. Даржаа, С. Сүрүн-оол, В. Журавлев болгаш өскелер-даа аныяк тыва чечен чогаалдың чогаалдарында эки үүлдерни демдеглеп, бистің чогаалдарывыстың идейлиг болгаш чечен деңнелин бедидериниң чугулазын чугаалап, чамдык чогаалдарның четпестерин айтып турган.

Ындыг-даа болза, чечен чогаалдың шүгүмчүлели бисте үүгле хевирде туруп турар. Дыка хөй чогаалдар чогуур үнелээшкинни ам-даа албайн турар. Оон аңгыда бистің чамдык авторларывыс хайгаарал чок байдалдарны база үндүрүп турар. Чижээ, Чехословакияның национал маадыры — Фучиктің дугайында эш Самба-Люндуп үүл бижээн, ол чогаалчының «Шлажылал мурнунда сөс» деп алдарлыг чогаалын тыва дыл кырында очулдуруп үндүргениниң дугайында чаңгыс сөс безин сөглевейн барган.

Совет Тываның чогаалчыларының отчёт-соңгулдалыг хуралынга тыва чечен чогаалдың хөгжүлдезиниң үстүнде бүгү айтырыгларын, ылаңгыя амыдырал-биле харылзаазының, амгы үениң темазын чырыдарының мергежилдерин бедидер дугайында чугаалдажып, чаа сорулгаларны салыр ужурлуг. Сорулга билдингир. Ону совет чогаалчыларга хүн бүрү партия айтып турар. Ол болза, чогаалды чоннуң амыдыралы-биле сырый холбаштырары, амыдыралды шын көргүзери, совет кижилериниң бедик моральдыг мөзү-шынарын тода болгаш бүүзүрелдиг кылдыр көргүзери база чогаадылга, чечен чогаал талазы-биле мергежилди шиңгээдип, оон-биле чепсегленири болур.

О. САГАН-ООЛ,
РСФСР-ниң чогаалчылар Эвилелиниң Тыва салбырының харыысалгалыг секретары.

Кады ажылдажылга херек

Тыва чогаалчыларның бижээн ыр сөстеринге бистер, композиторлар, аялга чогаадып турар бис. «Ырны канчаар чогаадып турзуарыл?» — деп айтырыгны хөй кижилер айтырып турар. Дуржулгадан ап көөрге, чогаалчы биле композитор сүмележип, каш катап эдип тургаш кылган ырлар эки болур дээрзи тодаргай.

Области Улусчу чогаадылганың бажыңында хүлээп алдынган 214 авторлуг ырлардан сөзү болгаш музыказы чоннуң амыдыралы-биле ханы харылзашкак, үстүнде чугаалааным ышкаш ынчаар чогааттынган элээн каш ырлардан чижек кылдыр көрээлиңер. «Чымчак салгын» бо ырның сөзүн бижээн чогаалчы С. Сарыг-оол болгаш музыказын бижээн композитор А. Чыргал-оол сүмележип тургаш чогааткан. Олар алды ырларны кады ажылдап турганнар. Р. Кенденбиль «Тайбың дээш», «Сылдыс» деп ырларны база авторлары-биле кады ажылдап тургаш тургускан.

Аныяк авторлар С. Молдурга биле Б. Чүлдүм-Сүрүнүң кады бижээн «Моол-совет найыралга», М. Өлчей-оол биле С. Базыр-оолдуң кады чогаатканы «Чаа-Хөлдүң айдыңында» дээн чижектиг болгаш өске-даа ырлар бистің аныяктарывыстың ынак ырлары болуп, чон ортузунда дүрген нептереп турары — чогаалчылар биле композиторларның аразында харылзааның быжыгып турарының херечизи болур.

Ыр сөзү аная шулүктен ылгалдыг. Ритми, төнчүлери, ажык үүктериниң саны, аяннашкак эптии дээш, өске-даа онзагай хевирлерлиг. Ындыг турбуже чамдык чогаалчылар болгаш авторлар «Мээң шулүктеримге үүге аялга биживес композиторларым бо?»—деп хомудап чоруур. Шынында оон бижээн сөзүн көөрге, аялга чогаадып ырлаар хамаанчок, аная шулук кылдыр номчууру берге, шулук чогаалының дүрүмнерин сагыыаан болур. Чижээ, Бай-Тайга районунда Х. Эрес-оол Улусчу чогаадылганың бажыңынче ыр сөзү чоруткаш, мынча дээн: «Мээң бо сөзүмге аялгадан чогаатказ, парлап көрүнер»... Оон бир одуругну чазыгларын этпейн мадаа көрээли:

Бадып ора ужу дөнген
Баарында шынаа хөлдүг
Бертинейден көөр болза
Борбак чараш дейжигештерлиг...

Бо сөстерге аялга бижиир хамаанчок, аная номчуурга безин эпчогу илден база кандыг-даа утка чок.

Бисте чамдык аялга чогаадыкчылары ыр сөзүнүң авторлары-биле харылзаа-даа турганнар, дужа-келбиже сөстерни алгаш кандыг-даа аян, чурулга бодалынга кирбейн турда-ла албадаттынып, шынар чок ыр бижээш, комиссияга киирерге хүлээп алдынмас, чамдыкта эки болуп хүлээп алдынза-даа сөзү багай, амыдыралдан хоорук, кижиниң караанга көстүп келир чурумал чок болганындан улуг үнелел чок бооп турар.

Сорулга болза совет кижинин, Коммунистиг партияның база оон тургузукчузу — улуг Ленинниң дугайында, тайбыңның болгаш Төрээн чуртүү, өөрүшкүнүң болгаш ынакшыдың, аныяк салгакчыларның дугайында бедик утка-шынарлыг, амыдыралчы чаа ырларны демниг, кады ажылдап тургаш чогаадыры болур.

С. БЮРБЕ,
композитор.

Театр болгаш чогаалчылар

Театрның чон-биле харылзаазы эжижип, уран үүлге чоннуң негелдези, сонуургалы бедээн. Бистің театр кышкы, чайгы сезонда элээн каш чаа шилерни чонга сонуургадып көргүзүп турар. Бо чылдың сөөлгү сезонунда безин «Өскениң төлү», «Шуурган», «Кадайланыышкын», «Оттуушкун» деп чаа шилерни чонга көргүскен.

Ынчалза-даа театрның репертуарының хөй кезиинде үүгле очулдурган шилер бар болуп турар. Тываның хөгжүм-шин театры тыва чогаалчыларның чогааткан шилерин кончуг эвээшти үндүрүп келген. Ол театрның буруузу эвес, тыва чогаалчыларның буруузу-дур.. Олар шилерни кончуг эвээшти бижип турар. Ылангыя бөгүнгү амыдыралдың дугайында В. Көк-оолдуң «Чаражы, аа!» деп шинзинден өске шилер чок. Ынчангаш бөгүнгү амыдыралды көргүскен шин бижиир талазы-биле тыва чогаалчылар театрның болгаш чоннуң мурнунга улуг өрелиг бис дээрзин миннип ужурлуг.

Театр-биле чогаалчыларның аразында харылзаа, демниг ажылдажылгазы арай-ла кошкааган. Тыва чечен чогаалдың баштайғы үндезилеттинин турар үезинде театр болгаш чогаалчыларның аразында харылзаа элээн быжыг турган. Ол үеде А. Тэмир, С. Тока, С. Сарыг-оол, В. Көк-оол, С. Пюрбю олар тываларның эткен болгаш ол үеде ги амыдыралын көргүскен солун шилерни чогааткылаан болгай. Ол шилерниң иштинден В. Көк-оолдуң «Хайран бот», С. Токаның «Төңгүр-оол» деп шилери театрның сценазындан дүшпээн, ол шилерни боттывынгыр уран үүлдүң шин бөлгүмнериниң киржикчилери көдээ клубтарның, культура бажыңнарының сценаларында чоңга улуг чедишкин-биле ойнап турар.

Бистің чаа совет Тывавыстың амыдыралының дугайында солун шилерни бижиирин, бистің театрның артистери болгаш чон тыва чогаалчылардан манап тур. Бедик идеялыг, солун шилерни чогаадырына чогаалчылар биле театрның аразында быжыг харылзаа, демниг ажылдажылга улуг рольдуг дээрзин утпас херек.

М. КАРА-КЫС,
РСФСР-ниң алдарлыг артизи.

„Аныяктар" дугайында каш сөс

Бистің элээди-даа, аныяк-даа чогаалчылар, журналистер болгаш критиктеривистің мурнунда туруп турар сорулгалары хүн бүрү-ле улам тодарап, улам-на улгадып, улам-на буянныг болуп бар чоруур.

Чогаалчы, чуруукчу, композитор, артис—кым-даа болза, чүү дээш чурттап, демисежип, кандыг уг-шиглиг, кандыг харыысалгалыг ажылдаарын бистің ленинчи Коммунистиг партиявыс тодазы-биле айтып, баштап, кыйгырып турар.

Көскү карак-биле баш-удур-ла талыгырдан чазыг чокка көрүп билири — ыраккы келир үени харап билири бистің партиявыстың ленинчи шылгаттынган мөзү-шынары, бүгү чоннуң дадагалзал чок бүзүрели ол. Партияның күзел-соруу дээрге-ле чоннуң күзел-соруу. А чогаалчы дээрге-ле чоннуң үнү, чоннуң хөнү, чоннуң оглу-кызы болгай. Мынчап кээрде чогаалчының сорулгазының оон өскээр тайылбыр чогу билдингир. Аныяк чогаалчылар-биле ажыл дээрге-ле моон билдингир ышкажыл.

Аныяк чогаалчылар деп чогум кымнарыл ол? Үүгле сөс сүрер болза, «аныяк» дээрге, ажыл-амыдырал дуржулгазынга ам-даа быжып дадыкпаан көк чиг — балдырбежиктер ышкаш сагындырар чадавас. Чок, хамык ужур хар-назыда эвес. Бистің аныяк чогаалчыларывыс аразында үүгле назы четкен эвес, а «танды кырында хыраа шонуп, далай кыдында чаак тыртып келген» ышкаш аксый берген, «көөрбээн үүвезин чок, көдүрбээн хөнээ чок» кижилер бар туруп болур.

Аныяк чогаалчы дээрге, бөгүн боду башкы, эмчи, комбайнер, инженер ийикте азы ажылдап, өөренидаа турганының кадындан дөстүнмейн кыптыгып келген чаягаар-ла сыстып чоруур талантызын эскерип, ону улам-на одундуруп, кыпсып, Төрээн чуртунуң хөрээнге — коммунизмниң тудуунга бараан болурунга сеткилдің ханызындан кыйгыртырган ыраажы, чуруукчу-дур. Ону аныяк дээн ужуру болза, ол амдыында шуут чогаалчы болу бербээн, бодунуң доктаамал үнүн, жанрын тып алыр дээш бодун шылгаттынып, шенеттинип чоруур, чогаадыкчы булганыгның изиг-түлүк хүрежинде дайынчы-дыр. Оларны бис «аныяк» деп чаңчыстыр калган бис. Ындыг болзадаа анаа-ла «үзеви база канчап билир» дээш банка-сокка шорбааш, караан шимгеш чоруудар кенен аныяктар база таваржып болбайнаан. Оларны чогаалчы деп болбас. Харын аныяктар-биле ажылдың бир нарын бергези ында.

Бистің аныяк чогаалчыларывыстың аразында А. Даржаа, С. Молдурга, М. Өлчей-оол ышкаш отчугаштар бар. Чамдыкта шелбик дарылыг—үнүш-дүжүү ховар, шупшен кежигүн ашактарывысты олар кызыдыр-ла ажып турар отчугаштар бар. Харын-даа М. Кенин-Лопсан, С. Тамба, О. Сувакпит, С. Сүрүн-оол, К. Кудажы ышкаш шулүүнден шулук төрүттүүп турар кырган-ача «аныяк» чогаалчылар барык-ла үжен чылдарның төнчүзүнден бөөр ынчаар шолаладып келдилер. Олардан ам «чел кудурук, чес мыйыс үнер бе?» аныяк деп атка чоп кончуг эргелеп-седир эштер боор дээ номчукчулар безин айтырыглар салып турар апарган. Оларның-биле чергелештир элээн үр үениң иштинде ораладжып-да чоруур кижилер база хөй. «Сен-даа кордал чок, хей-дир сен, чогаалчы болур деп теннейн, өске кандыг-бир шыдаарын мергежилден халбактаныр көр» деп хоруур сүмечи база чок. Ол-ла хөй санныг шорбалаашкынар аразындан ийи-бир шоу шулук, ыр тывылгаш чем эренчиг болгаш туруп бөөр-даа таварылгалар бар. Шак мындыг кижилер бисте 50 — 60 ажыг. Бо-бо байдалдарны алгаш көөр болза, аныяк чогаалчылар-биле ажыл нарын, берге болгаш хөй күш негеттинин келир. Ону бис чогуур негелдезинге чедир чорудуп шыдавайн-даа турар бис.

Аныяк чогаалчылар-биле кымнар ажылдаар хүлээлгелиг үүвел? Хамыкты мурнай-ла чогаалчылар эвилелиниң Тыва салбыры, солуннар редакциялары, областың ном үндүрер чери. Оларның даянып, демнежип ажылдаар черлери партия, комсомолдун, профэвилелиниң чер-черде организастары, культура албан черлери — культура бажыңнары, клуб, театр, библиотекалар, школалар, чогаал бөлүмнери, чогаалчылар эвилелиниң кежигүннери болгаш критиктер болур ужурлуг. Бо-ла черлериң доктаамал системнаг, боттуг ажылы кошкак, эвилел, дем чок болур болза, аныяк чогаалчыларның өзүлдези ала-чаягаарның агымынга алзып, оожум болуру ол.

Аныяк чогаалчылар-биле ажыл деп үүл ол, чогум үүнү кылыр үүвел?

Чогаалчы салым-чаяаның башкы демдектери — отчугаштары кызыгыныңы келир үе болза, черле кижиниң хып дээн аныяк үезинден сыстып, дыттып көстүп келир. Чогаал бижипки дег шак ындыг салым-чаяа билдинип келзе, аныяк кижи баштай чогаал бижиириңе болун белеткеп, дуржулгалыг чогаалчылардан өөренип, оларның арга-сүмезин ап, чогаал бижиринің техника, теориязын өөренир херек. Ол чокка чогаал бижил, чогаалчы болуру берге. Ол чокка аныяк чогаалчының бүдүжүнден үнүп келир чепхелер, урулар болгаш Карашкылар долу: бодун тогдунуп, хоозун агаарда мактанып, литератураның бар турар хөгжүлдезин кандыг-бир үүү адам үүве кылдыр көөрү-биле дөмей. Чамдык аныяктар мындыг: кандыг-бир «чаартыккы» болуксааш, үш-үдүрүм уш-баш чок чуруулгаларже халыыр: амыдыралдан хоорук болуп чечек, булак, дамырак, хадын, чодураа алгаш чоруп бөөр, азы эки-ле шулуудап чадап чораашла бүгү-ле жанрларны дөгерезин «ооъ баштай» шулукчу, прозачы, шинчи, баснячы дээш, «дөө дагның тооруун канчаайн, бо дагның тооруун канчаайн» деп ужудуп турган, кандыг-даа түүнел чок болу бөөр. Оон дендээрге бир, ийи шулук бижипкеш, чап-чаа-ла эгелеп олурар «чоок» эш-өөрүнүң тааланчыг мактылынга бажы дескинип, эвээш-биче гонарарның акша халыынына алыскаш, эмдик кара богда мунгаш чалгынын сый октадып алыр. А херек кырында эктинде кедер силиг хеви чок хөөрел чоруур. Моон түүнелиде үү болурул дээрге, үүгээр бижип чоруур эш-өөрге адаарган, күүгүрген, оларның дугайында өлүүнүң чамдыызын төп чоруур. Бистің садыыстан үнген ыяш бүрүзүнде ындыг чекпе, уру, карашкы чок болзун дээш оларны мичуринчи садоводтар болдурар дээш аныяк чогаалчылар ортузунга ажыл чорудары.

Шак ындыг буянныг садовод болурда боду чечен чогаалдың хөрээ дээш човаг билбес агитатор, пропагандис, чечен чогаал талазы-биле хаңы билиглиг болур ужурлуг.

«Совет чогаалчылар эвилелиниң эң чугула сорулгаларының бирээзи болза, эгелеп чоруур чогаалчыларның чогаадылга өзүлдезинге доктаамал дузалап, совет литератураның аныяк талантылар-биле байдары болур»— деп, ССРЭ-ниң чогаалчылар эвилелиниң ийиги съездизинге СЭКП ТК-ның чедирген байырында ынча дээн болгай.

Ынчангаш РСФСР-ниң чогаалчылар Эвилелиниң Тыва салбыры, чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү дуржулгалыг эштер, критиктер, областың ном үндүрер чери, солуннар редакциялары аныяк чогаалчыларга дузалыг сүмелерин кадып, оларның чаа өзүп олурар чогаадыкчы ажылынга дуза кадып, оларын-биле ажылды күштелдирер херек.

С. САРЫГ-ООЛ,
чогаалчы.

Чечен чогаал очулгазынга хамаарыштыр

Уран чогаал очулгазы — литературлуг ажылдың бир нарын хевири. Ол болза, улустарның аразында найыралдыг харылзаанны быжыктырарынга, оларның бот-боттарынга чоок билчиринге улуг ужур-дузалыг болуп турар.

Бир талазында, очулга ёзулуг-ла нарын чогаадыкчы ажыл болганда, ийи талазында, ук ажылга чогаалчылар дорт хамаарылгалыг болганда, область чогаалчыларының хуралынга таварыштыр очулга талазы-биле кылдынган ажылдарның дугайында чамдык түүнелдерни үндүрүп, моон соңгаргы сорулгаларның дугайында чугаалажып көрзе артык эвес.

Чүүүн-даа мурнунда тыва дылче уран чогаалдарның очулгалары чогуур негелделерге ниитизи-биле харылаан, оригиналдыг чогаалдарның идейлиг болгаш уран-чечен талазын шын дамчыдып турарын демдеглээр херек. Өске бүгү очулдурукчу эштерни хомудатпайн, оларның кылган ажылдарының үнезин кудулатпайн, чогаалчылар Степан Сарыг-оолдуң, Сергей Пюрбюнүң очулгаларының бедик шынарлыын онзалап чугаалаксаар-дыр бис.

М. Горькийниң «Ава», «Макар Чудра», «Январь 9-зу», А. Пушкиниң «Полтава» деп чогаалдарын база Н. Некрасовтуң шулүктерин болгаш өске-даа хөй чогаалдарны С. Сарыг-оол дыка сорук кирип очулдургулаан. Чижээ, «Полтава» деп шулүглелден дүшкүже бир үзүндү-даа алгаш, көрээлиңер. Шулүглелдің маадыры Кочубейни өскерликчилер тудуп хоругдааш, оон чажыт байлак шыгжамырларны өчүдүп билип аар дээш, байыскаап турарлар. Кочубейниң харыызы:

Чырык черге—бо-ла чораш,
Шыгжаам үш бар: оонар шын-дыр.
Эге шыгжаам алдар адым —
Эрээ шаажы булаап алды;
Ийигизи—ээлбестеди —
Изиг ынаам—ызым ады.
Дүн, хүн дивес дагып чордум:
Дуржок Мазепа оорлапты.
Ынчалза-даа сөөлгү шыгжаам,
Ыдык өжээн—үшкү шыжаам,
Былаатпадым—Бүдүн хевээр
Бурганга оомну чедирер мен.

Шак бо үзүндүде маадырның киленниг сеткилин, чаныш чогун, эрес дидимин оригиналдан барык тудак чок кылдыр очулдурган. Сөстерни ажыглаары болгаш домактарның аянын таарыштырганы маадырның сеткил-сагыжынга ханы дүгжүп турар.

Эргим хемим эриин орта
Эң-не баштай үнүп келгеш,
Кулданыгың, базымчаның
Куурумчу хеми сен деп
Эң-не баштай адапкаштың
Эмин эрттир ыглаан ийик мен. Бо одуругларда алдар сураглыг орус шулукчу Некрасовтуң Төрээн Волга хемиинге хамаарыштыр чаржынын бодаан сеткилин Сарыг-оолдун дамчытканы кайгамчык эки. Бис бо очулганы шээжилеттинип артып каанын сактып бижидивис. Ол таварылга эвес—үүгле ылап лириктиг бодалды долу дамчыткан, хайнытып олургаш кылган очулга улустуң бажынга синнигип, уттундурбайн чоруур.

В. Белинскийниң тодаратканы-биле алырга, орус амыдыралдың энциклопедиязы (бүгү талалыг билиг бөөр ному) болур А. С. Пушкиниң «Евгений Онегин» деп шулүктээн романының тыва дылга хөстүп келгени болза, бистің чогаалчыларывыстың уран мергежилиниң бедээнин херечилеп турар болгаш тыва очулга төөгүзүнде, бистің культурлуг амыдыралывыста дыка чугула болуушкун болур.

«Евгений Онегиннин» очулгазын хоочун шулукчу С. Пюрбю кылган. Очулдурукчу романның национал, үе, төөгү, стиль талазы-биле онзагай үүлдерин кичээнгейлиг өөренип көргеш, оларны тыва дылдың чурумалдыг аргалары-биле дыка мерген дамчыдып шыдаан. Оригиналдың чамдык образтары ында кайда очулгада дамчыттынмайн барган-на харын, (черле ынчаш ол хире улуг, варын чогаалдың очулгазынга ындыг үүлдер шуут-ла чок турары херек кырынга болгунмас бөөр)—ындыг-даа болза, С. Пюрбю А. Пушкиниң дылының онзагай аянын, чурумалдыын очулгазынга колдуунда артырып шыдаан. Ынчангаш «Евгений Онегиннин» очулгазын тыва дылга номчаан, оон орус дылда оригиналында аянхөөнү, дыңналыры очулгада үргүлчү бар болуп турарын эскербес аргажок.

Чогумчалыг очулганың чижээнге үүгле үстүнде барымдаларны эвес, а өскелерни-даа хөйнү хамаарыштырып болур бис. Чижээ, бети дээрге сөөлгү үеде үнген очулгалардан К. Чуковскийниң «Айболит эмчи» деп уругларга тоолун К. Кудажының, ол-ышкаш В. Маяковскийниң «Эки-дир» деп шулүглелин М. Кенин-Лопсанның, М. Шолоховтуң «Кижиниң хуу-салымы» деп диңмиреп үнген чечен чугаазын С. Пюрбюнүң эки очулдургулаанында адап болур. Оон аңгыда улуг хемчээлдиг шулүктээн чогаалдарны—А. С. Пушкиниң шулүглелдерин, Ершовтуң «Мөгениг аътчыгажын» очулдурар талазы-биле С. Сүрүн-оол хөй кызып, чедимчелиг ажылдаанын база демдеглээр херек.

Очулгаларның шынарын улам-на бедидер херек болза, амга чедир албек таваржып турар бир хевирниң частырыгларын тодаратказ, оларны моон соңгаар чок болдурары дээш демиселди чорударын негеп турар. Ынчангаш болбас-ла таваржып турар ышкындырыгларның кол-колун хайгаарап көрээлиңер. Хамыктың мурнунда, утка-бодалды хажыдыптар таварылгалар шуут узуткаттынган деп санап болбас. Утка-бодалды хажыдар чорук үүгле очулдурукчунуң болгаш редакторнуң талазындан кичээнгей чөктүн, харыысалгазын уттуптарының хараазындан үнүп турар. Ынчангаш утка-бодалды хажыдар чорукту эң-не шынгыызы-биле буруу шавар херек. Ийи-чаңгыс хажыдыглар кайын эскертинер дээр бодал үндезини-биле шын эвес болгаш хөралыг. Сөс сүрүн очулдурар

(Төнчүзү 4-кү арында).

УРУГЛАР МАНАП ТУРАР

Чечен чогаал өзүп олурар аныяк салгакчыларны коммунистиг ёзуга кижизидериниң күүлүг чепсээ. Өзүп олурар салгакчыларга бедик идейлиг чогаалдар оларны күш-ажылга ынак болурунга, шынчы, ээлдек болурунга, эп-найыралга, Төрээн чуртунга бердингенинге, ада-иезин, эш-өөрүн, боттарындан улуг кижилерни хүндүлээриңге улуг ужур-дузалыг.

Орус болгаш совет чогаалчыларның уругларга бижээн чогаалдарын очулдурары-биле чергелештир, бистің тыва чогаалчыларывыс уругларга база-ла чамдык чогаалдарны бижигилээн. Оларның ол чогаалдарын бистің уругларывыс-солуннардан база номнардан номчуп турарлар. Бо талазы-биле бистің тыва чогаалчыларывыстан эштер С. Тока, С. Сарыг-оол, О. Саган-оол, Л. Чадамба, Ю. Кюнзегеш, С. Сүрүн-оол дээш оон-даа өскелерниң уругларга бижээн шулүктери, рассказтары, шулүглелдери, чогаалының үзүндүлери бистің тыва эге школаларывыстың өөредилге номнарында киргилээн.

Бистің улуг Төрээн чуртувустуң амыдыралында кайгамчыктыг болуушкуннар болуп турар. Ол болуушкуннар бистің уругларывыстың амыдыралынга улуг салдарлыг. Коммунистиг ниитилелди тургузарының улуг планы—чеди чыл планын күүседиринге бистің салгакчыларывыс боттарының хуузун база-ла кириштирип турар. Боттарының төрээн крайының бойдус байдалын шинчилеп, хайгаарап көөрүнге туристиг походтарны организастап, база колхозтарның ажыл-ижинге дузалажып турар болгай.

Ол болуушкуннарны бистің чогаалчыларывыс чедир бижип көргүснейн турар. Уругларга тускай номнар кылдыр үндүргүлээн тыва чогаалчыларның номнары дыка эвээш, харын барык-ла чок чыгыы деп чугаалап болур.

Школа назыны четпээннерге номчуп бээри-биле бижээн «Мээң баштайғы номнарым» дээн чижектиг номнарны очулдуруп-даа азы тыва чогаалчыларывыс чогаадып бижиирдээ үе келген. Үүге дээрге колхозтар төптеринде уруглар садтарының кижизиткеннеринге номчуп бөөр ындыг номнарны ажаакчылар тыппайн тургулаар. Ындыг номнар уругларны школага киирип белеткээриниң бир чугула үүлү болур. Бо талазыбиле уругларга таваржып ындыг номнарны үндүрери Тываның ном үндүрер чериниң база хүлээлгези болур.

Бистің өзүп олурар аныяк салгакчыларывыстың дугайында бедик идейлиг, чидиг сөстерлиг чаа-чаа шулүктерни, рассказтарны, шулүглелдерни, шилерни амгы амыдыралга холбаштыр чогаадыры — бистің чогаалчыларывыстан негеттинин турар.

И. ЭРГИЛ-ООЛ,
башкы.

ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министерствозунда

Шпиончу ажыл талазы-биле сургаалды, чажыт бижилгениң херекселдерин болгаш хөй санныг акшаны америк шпион-биле ужуражып тургаш дамчыдып берип турган черинге туттурган Р. А. Ленжеллини (АКШ-тың Москвада элчин черинің атташезин) Совет Эвилелинден 1959 чылдың октябрьда үндүр ойлаткан дээрзин парлалгага дыннаткан болгай.

Туттуруп хорудаттырган америк шпионнуң херээниң талазыбиле истелгени чорутканының түннелинде илерээни болза, АКШ-тың Москвада элчин черинің өске-даа ажылдакчылары, ылаңгыя ол элчин черинің атташези Дж. П. Уинтерс ол херекке киржилгелиг болган.

Бир-тээ Уинтерстиң ажыл-чорудулгазы дипломаттыг ажылдакчыларның эргезинге дүүшпес болуп турар үүе болганда Совет Эвилелиниң девискээрин каггаш чоруурун Дж. П. Уинтерске ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министерствозу саналдаан.

Элчин черинің дипломаттыг ажылдакчызының ындыг янзылыг үүлгедиглер кылып болбазыиче АКШ-тың Москвада элчин черинің кичээнгейин ССРЭ-ниң ДХМ углаан.

ССРЭ биле Болгарияның аразында эртем-техниктиг кады ажылдажылга

Эртем-техниктиг кады ажылдажылга талазы-биле совет-болгар комиссияның 15-ки сессиязы чоокта чаа Софияга бодунуң ажылын дооскан. Эртем-техниктиг кады ажылдажылганы улам ынай калбартыр дугайында шиитпирни сессия хүлээп алган. Мурнакчы эртем-техниктиг болгаш будүрүлге дуржулгаларын солушчур талазы-биле бот-боттарынга тодаргай хүлээлгелер база аңаа алдынган.

(СЭТА).

Совет автомашиналарны Конгода чедире берген

(СЭТА). «Архагельск» теплоходтуң капитаны эш Новиковтуң радио-биле дыннатканы: «Августуң 25-те теплоход Матади порттан үнүпкен. Конго улуска совет улустуң белээн — чүк сөөртүр чүс автомашиналарны, оларга дериглелдерни болгаш автосептелге мастерскаязын чедирип бээр дугайында чазактың даалгазы — күүсеттинген. Экономика министри Нгувулу, министр Кибангу болгаш өскелер-даа ук машиналарны байырлалдыг ёзу-биле Конгонуң чазааның мурнундан хүлээп алган. «Архангельск» теплоход-биле Конгога чеде берген инструкторлар автомашиналарны Леопольдвильче алгаш баарынга белеткеп турар.

Н. С. Хрущевтуң илеткелин Грециядa үндүрген

АФИНЫ. (СЭТА). Н. С. Хрущевтуң 1960 чылдың май 5-те ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязынга кылган «Ажылчыннардан болгаш дөлбан-хаакчылардан үндүрүглер тырттарын соксадыр болгаш совет улустуң чаагай байдалын бедиринче угланган өске-даа хемчеглер дугайында» деп илеткелин Грециядa «Эпистмоники индисис» деп ном үндүрер чери хөй тиражтыг кылдыр парлап үндүрген.

ГФР-да америк атомнуг ракеталар

БОНН. Парлалганың дыннадып турары-биле алырга, Баумхольдер хоорайга (ГФР) барыын-герман бундесверниң бөлүк офицерлеринге «Першинг» хевириниң чаа америк ракетазын көргүскен. Атомнуг окталганы ап чоруп болур бо ракетаның шенелделерин чорудары-биле Барыын Германиядa туруп турар чедиги америк армияга чедирип келген чүве-дир.

Ашаффенбур ка (ГФР) атомнуг окталганы база ап чоруп болур «Лакросс» хевириниң оон өске америк ракетазын көргүскен.

Сут үнүжү хлорелланы хаваннар семирти азыраарынга ажыглаар талазы-биле шенелделерни Кыдат Улус Республикада чорудуп турар. Хлорелла бодунуң сүүзүнүүнүң талазы-биле кызыл-тас болгаш рис ышкаш үнүштерни ажып турар. Чемниге хлорелланы холуп чемгерип турган хаваннарның дензизиниң ийи катап дүрген немежип турарын болгаш үрези эки болурун база дек аарыазын дуржулгалар көргүскен.

Чурукта: Сычуань можунуң Цзяньянда хаван фермазында хлорелланы өстүрүп турары.

(СЭТА).

МООЛ ӨҢНҮКТЕРНИҢ КОНЦЕРТИ

Моол Арат Республиканың Хубсугул аймаанын бот-тывынгыр уран чүүлүнүң концерт бөлүү бо чылдың август 28-те Кызылга, областың хөгжүм-шин театрынга ийи концертти кызылчыларга улуг чедишкин-биле көргүскеннер.

...Театрның кирер эжиниң кырында болгаш сценаның кырында Моол Арат Республикадан келген аалчыларга байыр чедириишкининиң сөстерин орус болгаш моол дылдарда бижээн. Сценаның артында Моол Арат Республиканың сүлде демдээ.

Сцена ажыттынар мурнунда бригаданың уран чүүл удуртукчузу эш Дамдинжав Моолдуң арат чонунуң, оон Тывада келген төлөөлекчилериниң мурнундан көрүкчүлерге изиг байыр чедирген.

Сцена ажыттынган. Концерттин киржикчилериниң ниити ыры бөлүү. Өнгүр торгу хептерни чазадак чараш кеттинген, омак, өөрүшкүлүг арын ыырайлыг моол өңнүктер көстүп кээрге, оларны көрүкчүлер динмиттиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Совет болгаш моол улустарның найыралынга турасказаткан ыры-биле концерттиң номерлери эгелээн. Эш Лувсандагва бедик мергежилдии-биле дирижёрлаан. Оларның баштайгы ыры-ла күүседикчилерниң бедик мергежилдиин ылередип, көрүкчүлерниң сонуургалын боттарынче хандыктырган.

Ол ниити ыры бөлүү «Мээң Тывам» деп тыва ырыны болгаш моол композитор Лувсаншаравтың төрээн чурт дугайында ырын чедишкининг күүседкен.

«Сүхэ-Баторга алдар» деп көдээ ажыл-агый каттыжыышкынының кежигүнү Ноямлхамба ат баштыг нигилге Демчигтиң үделгези-биле моол улустуң ырын ырлаан соонда, Моол Арат Республиканың алдарлыг артизи Лувсангомбаның удуртулгазы-биле бөлүк танцычылар моол танцыны бедик мергежил-биле күүседткенин көрүкчүлер улуг сонуургал-биле уткаан. Ол танцыда киржип турар ийи школачы Эрденебелег, Лхамсүрен оларны көрүкчүлер чаптап сонуургаан. Танцыда бир онзагай чүүл болза музыкадан аңгыда танцының киржикчилери ырлавышаан, танцылаары солун болуп турар. Ол танцы хову чурттуг кижилериң эрес соруктуун көргүзүп турар.

Моол өңнүктериң концерт программазында моол ырлар, танцылардан аңгыда орус, бурят, тыва, кыдат ырлар, танцылар база бар. Ол номерлерни олар эки мергежилдиг көргүзүп турар.

Национал хөгжүм херекселдери-биле бөлүк хөгжүмчүлер «Мунгаранчыг үш тей» деп сураглыг моол операдан үзүндүнү болгаш Тываның «Декейоо» деп ырының аялгазын күүседирге көрүкчүлер динмиттиг адыш часкаашкыны-биле үнелээн. Ылаңгыя кыдат ырны тергиин эки күүсёдирге, көрүкчүлер эну ам-даа ырлаарын дилээн. «Ленин дагларында» деп совет ырны моол, орус дылдарга ол база дыка чедишкинниг ырлаан.

Танцы бөлүү бистиң артистеривис Сайхоо, Кысыгбай оларның өөреткени «Ээлдек шыгыраан» деп тыва танцыны күүсеткен соонда Хубсугул аймактың «Тайбың амыдырал» деп көдээ ажыл-агый каттыжыышкынының саанчызы Дуламсүрен дархат ырны ырлаан, «Теве-Хая» деп тыва ырны кончуг эки өткүт, таалаңчыг үн-биле ырлаарга, көрүкчүлер ону улуу-биле үнелээн.

Демги-ле Лувсангомбаның баштылгазы-биле орус улустуң танцызын күүсеткениниң дараазында, сценага улуг мага-боттуг, чазадак сынныг аныяк оол артис үнүп келген. Ол болза ыраажы Лувсандамдин ол. «Чараш кула» деп моол ырны күүседирге-ле көрүкчүлер оон тергиин ырлааарын дораан-на эскерип каанар. «Ыдыктыг Байкал» деп орус ырны программа ёзугаар ырлап күүседирге, ону көрүкчүлер сценадан дужуруксевейн, динмиттиг адыш часкап, ырлаарын катап-катап дилеп турган. Көрүкчүлерниң дилээнин ёзугаар ыраажы Дунаевскийниң «Алдын Дунай» деп ырын база күүсеткен.

— Дыка-ла үнүг кижи-дир аа!

— Тергиин-не-дир!

— Моолдуң Робсону-дур он!

Мыңдыг сөстер көрүкчүлерниң аразынга дыңналып турган.

Моол аалчыларның концерти МАРның алдарлыг артизи Лувсангомбаның тургусканы «Аңчылар» деп танцы-биле доозулган. Ол танцының музыказын концерттиң киржикчизи Басанху чогааткан. Черле Басанхунуң хөгжүмчү талантызы чаңгыс кежээнин концертинге безин илдеп. Роял, аккордеон, лимби, бызаанчы чижектиг туткан-на хөгжүмү-биле үделгени кылып турар.

Концерт бригадазының чедишкининг көргүзүүн көрүкчүлер бедии-биле үнелеп, оон киржикчилерине удаадараа чечектер бараалгадып турган.

Социализм тургузуп турар моол улустуң национал культуразының чечектелип турарын, моол араттарның ортузунда эгээртинмес хөй талантыларның барын, совет-моол улустарның бузулбас найыралының улам быжыгып турарын моол өңнүктериниң концерти болгаш ону кызылчыларын найыралды-биле уткааны көргүскен.

Хубсугул аймактың концерт бригадазы областың барын талакы районнарынче чорупкан.

Францияның Коммунистиг партиязының медеглели

ПАРИЖ. (СЭТА). Франциянын Коммунистиг партиязының Политбюрозу Франциядa өртектериниң өзүлдезинге холбаштыр медеглели парлап үндүрген.

Аъш-чемге өртектерни бедиткен, транспорт тарифтерин, бажың хөлезизин болгаш үндүрүглерни улгаттырган чорук ажылчы чонларга кончуг аар согугну таварыштырып турар, сөөлгү ийи чылдарның дургузунда чоннуң садып алыр аргалыы 10 хуу кудулаан деп медеглелде чугаалаан.

«Ажылчы чоннарның амыдыралчы деннели кудулап турда капиталистиг мөлчүкчүлерниң байлактары көвудеп турар. Чартык чылдың түнвелдерин ёзугаар алырга, оларның кончаалары кажан-даа шак ынчаар дүрген өспээн» деп медеглелде чугаалаан.

Медеглелдиң оон ынай айтып турары болза, француз чазак Алжирде дайынны болгаш чепсегелениишкинни эндере будүрериниң политиказын үргүлчүлеп, чурттуң национал орулгазының кол кезиин аңаа төгчеглеп турар.

XVII Олимпий оюннарында спортчу демисел эгелээн

ЧАДАГ ТЕРГЕЧИЛЕРДЕ

РИМ. Август 26. (СЭТА). 100 км черге комзнда аайы-биле чадаг-терге чарыжынга Италияның командазы мурнап келгеш, бирги алдын Олимпий медальды чаалап алган. Совет чадаг-тергечилер үшкү черни алгаш, хүлер медальдарны алганнар.

«Стадио дель нуото» деп эштир бассейнге делегейниң эн шыырак 50 эштикчилери маргыжып кирипкен. 100 метр черге хостуг арга-биле эштиринге Л. Ларсо (АКШ) дээре көргүзүүлүг болган. Ол, дистанцияны 55,4 секундада эрткен. Совет спортчулар И. Лужковский, В. Сорокин боттарында бар аргаларны ажыглап шыдавайн келзе-даа, чартык шүүлде оюнга киржир эргени алганнар.

Херээженнериң 200 метрге брасс дээр арга-биле эштиринге Германияның каттышкан командазының төлөөлекчизи В. Урзельман дистанцияны 2 мин. 52,0 секунда эртип, чаа Олимпий рекордтун тургускан.

БОКСЕРЛАР

«Палацо делло спорт» деп залда 300 хире боксерлар маргыжып эгелээннер. ССРЭ, Польша, АКШ, Италия, Румыния, Англия, Мурнуу-Африка Эвилелиниң командалары долу состав-биле (бүгү деңзилерге) маргыжарлар.

Совет боксерлар 1956 чылда Мельбурнга болган Олимпий оюннарынга команда талазы-биле бирги черни ап, 3 алдын, 2 мөңгүн, 1 хүлер медальдарны чаалап алган болгай. Бо Олимпиадага бүгү чурттарның боксерлары эки белеткенген. Амгы Совет командада барык шупгу олимпий чемпионнары кирип турар. Олар бирги хүнде маргылдаадан хостуг болганнар.

ВАТЕРБОЛИСТЕР

16 чурттарның ватерболистери (сугга эштип чораан, мячикти тускай хаалгаже киирер маргылдааның киржикчилерин ватерболистер дээр) маргылдажып эгелээн. Совет ватерболистерниң капитаны, спорттун алдарлыг мастери П. Мишениерадзе:—Олимпий алдын медаль дээш чидиг демисел Венгрияның, ССРЭ-нин, Югославияның болгаш Италияның командаларының аразында болур боор, ынчалза-даа Германияның каттышкан командазының, Румынияның, АКШ-тың болгаш Голландияның командаларын база-ла шыырак деп демдеглээн.

Август 25-те Москваның шагыбиле 0 шак 30 минута турда, ССРЭ-ниң ватерболистери Германияның каттышкан командазын 5:4, 4:1, 1:3 санга уткан. Югославтар Голландияның ватерболистерин 2:1 санга тиилээн. Каттышкан Араб Республиканың болгаш Японияның командаларының ужуражыышкыны 3:3 санга хайым болган.

БЕШ ХЕВИРГЕ

Аът спортунуң беш хевириниге 23 чурттарның 60 спортчулары киржип турар. Маргылдааның бирги хүнүнде 4,5 км черге, 25 моондактар тургускан аът чарыжынга бирги алды черни дараазында чурттар алган:

1. Мексика—3393 санныг. 2. Аргентина—3369 санныг. 3. Польша—3315 санныг. 4. АКШ—3228 санныг. 5. Венгрия—3094 санныг. 6. ССРЭ—3087 санныг.

ХЕМЕЛЭЭШКИН

Италияның Альбано деп хөлде хеме чарыжы база эгелээн.

500 м черге байдарка дээр чинге хемелер чарыжынга А. Середкина (ССРЭ) мурнап келген. И. Хасанов (ССРЭ) каноэ дээр хеме-биле 1000 метрге кымга-даа четтирбейн келген, а А. Силаев (ССРЭ) байдарка-биле 1000 м мурнап келген.

Каноэ-биле 4×500 м эстафетага совет спортчулар ийиги черни ап, чартык шүүлде оюнга киржир эргени алган.

Чечен чогаал очулгазынга хамаарыштыр

(Төнчүзү. Эгези 3-кү арында).

чорук—эн-не делгеренгей чазыгларның бирээзи. Оон түннелинде очулганың дыл-домаа тываызыг эвес, орус-даа, тыва-даа дылды четче билбес кижиниң чевен чугаазы дег апаар. Сөс сүрер очулганың ужуру чүдел дээрге, очулдурукчу орус, тыва дылдарның грамматиктиг тургузугларның улуг ылгалдыын уттупкаш, орус домактың хевирин, ында сөстерниң шуптузун тыва домакче ол олчаан шилчидиптеринде болурдур.

«Капитан уруунуң» очулгазында дараазында ийи домактан көрээлиңер:

1. Ол дүне мен удувадым-даа, хевим-даа ужулбадым.

2. Мен Капралга элээн каш айтырыгларны бере каапкаш, ол-ла дораан комендантыже хап кагдым.

Бо домактар билдингир, ынчалзада оларны топтап көөр болзувусса, оларда «мен» деп ат орну артык болуп, кагылчак чүүлү болдуруп турар. Оларны ап каптар болзувусса, домактарның кайызы-даа улам шевергин апаар. Очулдурукчу орус домактарда «я» деп сөс бар бооргa-ла ону ылавыла тыва домакка арттырарын оралдашкан.

«Ревизорнуң» очулгазында: «бо дүне аная эвес ийи кускелер үргүлчү дужумге кирип тура хондулар. Ындыгларны (?) кажан-даа көрбээн кижи мен» деп домактар бар. Оригиналда маадырлар аная бөдүүн «кара» чугаа-биле чугаалажып турар, ынчангаш очулгага база-ла ындыг болур ужурлуг турган. А ийиги домакты «ындыг кускелерни» дивейн «ындыгларны» деп чугаалааргa тыва дылга дыка таарымча чок тур. Очулдурукчу база-ла орузунда «таких» деп бижээн боорга, ылавыла «ындыгларны» албадап очулдуруп кааны илден.

«Поездилерниң ол-бо талаларында мал—инектер болгаш чылгы шуужуп чоруп турган» (А. Толстойнуң «Тараз» деп романының очулгазынан). Бо домакты орус дылдаазыбиле кара олчаан тургускан: «Сбоку поездов брен скот—коровы и лошади». Очулганы номчуурувуска кончуг эпчок, кагылчак. Сөс сүрбейн, тыва домактарның тургустунар дүрүмүн барымдаалап: «Поездилерниң ол-бо талаларында инек, чылгы малдар шуужуп чоруп турган» деп тывалап очулдурар ужурлуг турган.

Сөс сүрүп очулдурар чоруктуң чылдагаанды очулдурукчу орус домактарның тургузуунга алыскаш, тыва домактарның чогуур тургузуун оралдажып дилевезинде боор турар.

Сөс сүрер очулгалар театрның үндүрүп турар шиилериниде арбын таваржып турары хараалаңчыг, чүге дээрге, ындыг очулганың чевени, эн ылаңгыя дыңналдыр чугаалажып турда дораан-на эскертиипп, шиинин маадырларының сагыш-бодалының шыныныга көрүкчүлерниң бүзүрээрин болдурбайн баар.

Очулгаларның бир делгеренгей четпес чүүлү болза, оригиналдыг чогаалдың дыл-домааның чечен аяннарның, интонациязының чиде бээри болур.

В. Маяковскийниң «Американнар басняда дараазында дерт одуругларны көрээлиңер.

Орузунда:

«Как милый Петушок, поёшь ты громко, важно!»
«А ты, Кукушечка, мой свет,
Как тянешь плавно и протяжно:
Во всем лесу у вас такой певицы нет!»

Тывазында:

«Ынак эжим Аскыр-дагаа,
Ырлаарының экизин аа!»
«Ынчаарга сен, Хекчигежим,
Аян тудуп олурунда чоок-кавы
Аргаларда ындыг эки ыраажы чок!»

Орузунда Хек биле Аскыр-дагааның чугааларының аяны-интонациязы аразында ылгалып турар, ынчангаш оларның ийи янзы дүрзү-хевири улам тодарап, басняның дээштии улам күштелип турар. А очулгада ол чорук чиде берген: Хек-биле Аскыр-дагаа чаңгыс үннүг амытаннар апарган болгаш чаңгыс аай аян-биле чугаалажып турарлар.

Чечен чогаал ажылының шынарын моон соңгаар улам бедилери организастыг ажылдан дорт болгаш шуут хамаарылгалыг. Ындыг турбуже, бо талазы-биле четпестер практикада таварышпышаан. Чижээ, чаңгыс номну хөй кижи үлежип очулдурар чорук канчап-даа таарышпас. Чаңгыс авторнуң чогаалының бир аай стилин хөй кижи үреп-талап каптары канчап черле билдинмес боор!

Организастыг ажылды эжижидер болза, тыва улустуң культуразының хөгжүлдезинге биче эвес рольду ойнап келген Тываның ном үндүрер чери очулгага организастыг ажылды эжижидер ужурлуг.

А. КАЛЗАН.

Редактор К. С. ШОЙГУ.

ОБЛАСТЫҢ КИНОЭКРАННАРЫНДА

деп кинону көрүнер.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчызының 35-24, партийжи амыдырал болгаш пропаганда килдистериниң 23-54, харыысалгалыг секретарының 37-13, көдээ ажыл-агый килдизиниң 22-64, иштики информация килдизиниң 21-47, совет тургузуг, үлетпүр болгаш транспорт килдистериниң 23-35, чагаа килдизиниң 21-27, культура болгаш амыдырал килдизиниң 25-38, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 20-60.

ТС—00473. Чагыг № 2188. Культура эргелелинин типографиязы.